

XIV POSTAJA.

Jesusove truplo je u grob položeno.

Vas Castimo, o Kristus etc. - Kier ste z vašim etc.

Duo mi da an studenaz zuze za jokat svojga martrega Jezusa, ino ga drizbit u grobišče? Ah, jubenzivi Jesus! Vi s pretočenjan use vaše svete karve, ste odriesu od pakia en čieu svet, ino zuna malo brunnih judi, nie obođan deb toču suže žalosti na vaše grobišče. Ab člen jest, o sladki moj Jesus, obžaluvat za use vašo smart, ino za useš čem sauražt ie grieh ki vas je čaries dan. Moje sarže naj bo, vaše grobišče; ja, moj Jesus, dopunte vašo usmilnost, položite se u moje sarže. Otčisitega, posvefitega, utisnite u anj podobo vaše smarti, za deb jest žvestno parieu mojo smart za vasio jubezan. Storite, ah storite deb jest usak dan umru sam sebe ino moj slavi voji za de bom mogu živiet na vekoma z vam na Nebesih.

Oče naš - Češčena - Čast.

Usmilte se čez nas o Gospoūt. - Usmilte se čez nas.

Kadar smart me bo zadela

Daj de tekrat bo pariea

Moja duša sveti raj.

Svata mati etc.

zo). Arbeč je ena zadnjih vasic v Nadiški dolini: če potuješ ob Nadiži od Špetra proti severu, zagledaš cerkev svetega Andreja visoko v hribu na desnem bregu reke: tu je Alojzij Clignon kaplanoval od leta 1889 do 1933, tu je preživel prvo svetovno vojno, tu je nekaj let po njej pripravil »Križovo pot«. Slovel je kot odličen pridigar in so ga pogostoma klicali pridigovat po drugih vaseh ob nadiških bregeh. Bil je slok in visok, ljudje in tovariši so ga imeli radi, starejši se ga še danes, 29 let po smrti, radi spominjajo. Proti koncu prve svetovne vojne je doživel ovadbo, češ da je avstrijski, in so ga priprli: toda tedanjemu videnskemu nadškofu Anastasiju Rossiju, ki ga je cenil, je bilo lahko dokazati neresničnost ovadbe in s tem rešiti arabskega kaplana pred hujšimi posledicami.

Leta 1933 je zapustil Arbeč in se vrnil v Ščigle, da bi v rojstni hiši v miru preživel zadnja leta. Proti koncu življenja je zanj skrbel tudi Anton Cuffolo, tedaj župnik v Lazah. Umril je leta 1942; oba počivata danes v sosednjih grobeh na pokopališču v Lazah (Lasiz).

Pavle Merku
Trst

LEKSIKOLOŠKE GLOSE

1

Slovensko čašica in čaška »Gelenkpfanne«.

Ne nameravam kritizirati novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Njegove prednosti in pomanjkljivosti bo razčistila šele nekajletna uporaba na najrazličnejših področjih jezikovne prakse. Želim samo, da bi se mlajši sodelavci slovarske sekcije Inštituta za slovenski jezik iz sproti ugotovljenih napak še česa naučili, kar jim bo koristilo pri nadaljevanju slovarskega dela.

Pred dnevi sem odprl slovar pri geslu *čaša* in njegovih derivatih, da bi preveril akcentuacijo, ki je pri Pleteršniku tolikokrat rekonstruirana. Skušnje so me naučile, da se na podatke J. Riglerja in T. Logarja, ki skrbita za akcent v slovarju, v večini primerov lahko zanesem. Toda presenečen sem bil, ko v slovarju nisem našel pri geslu *čašica*, *čaška* pomena »Gelenkpfanne«, ki je vendar živ in se pogosto uporablja v poljudni medicinski literaturi. Morda so pri tem odločali površni puristični razlogi. Srbohrvaško je *čašica* »Kniescheibe, patella gennalis« izpričano pri Vuku brez lokacije, medtem ko je v pomenu »čanak« navedeno »u Hrvatskoj«. Pri *učašiti*, *iščašiti nogu* »iz-

pahniti, izviniti si nogo« navaja Vuk lokacijo »u Baranji«. Iveković-Broz celo izrecno poudarja, da se ta glagol drugje ne uporablja. Vendar se glagoli *iščašiti*, *iščašivati* v tem pomenu pojavljajo že v slovarjih 17. in 18. stoletja poleg *iščesnuti* (Mikalja, Belostenec), *iščeviljati* (Radonjič). V Dalmaciji je poznan tudi apativ *česanica* »obliž iz mila in jajc, ki se polaga na izpah«. Toda *čaška* pomeni v Dalmaciji »školjka, ostriga« in že zaradi tega je malo verjetno, da bi bilo slovensko *čašica*, *čaška* (pri Pleteršniku *čaška*) srbohrvaška izposojenka.

S stališča semantike seveda ni težko povezati slovenskega *čaša* »Schale, Kelch, Becher« s pomonom »Gelenkpfanne«. Vendar je prav tako mogoče, da sta s stališča fonetike in etimologije ljudsko etimološko sovpadla dva različna homonima. V stari češčini najdemo v pomenu »Gelenkpfanne« več besed, ki zbujačo pomisleke. Gebauer, SS I 172—173, navaja *čiecha*, *čěcha*, *čecha*, *čieška*, *čěška*, *čiška*, *češka*. Seveda povezuje Gebauer vse to s staročeškimi *čiešě* »čaša«. Toda iz vseh poskusov etimološke razlage slovenskega *čaša* ne moremo priti do praslovenskega **čěcha*, kar bi edino moglo dati staročeške reflekse. Edina možna

vez je lit. *kiškà* »Gelenkpfanne« in let. *ciska* »kolk, ledvijek«. To je svoj čas že Lidén, *Le monde oriental V* (1911), str. 195, povezoval z nizozem. *hijze, hijs* »Lendenstück« in »mišica, zglob«, limburško *hies* »Kniekehle«. S to etimologijo se je strinjal Būga, Kalba ir senovės 251 (l. 1922) in Rinktiniai raštai II 286, našla pa je pot tudi v moderne etimološke slovarje; tako vztraja pri tem Pokorny, IEW 543, ki suponira za baltsko in nizozemsko besedno družino po Lewyju, PBB XXXI 140, indoevropsko osnovo **kejs-*. Izključiti je treba iz te skupine po najnovejših analizah samo staroindijsko *kiskuh* »Vorderarm (Mayrhofer, I 213). Čop, Linguistica VIII 170, opozarja tudi na gr. *ισχυιον* »kolk, čašica« in het. *iškiša* »hrbet« iz **sk(h)is-*.

Baltsko *kiškà, ciska* so poskušali razlagati na različne načine. Endzelin, ZSPH XVI 112, je suponiral metatezo **kikšā-*. Vsiljuje se primerjava s staroindijskim *kāksā* »pazduha«, lat. *coxa* »kolk«, staroirsko *coss* »noga« in nemško *Hächse*, bavarsko *Haxn* »noga«. Toda avesta *kaša-* »pazduha« priča za izhodno indoevropsko **kok'sā-* (o tem Pokorny, IEW 611). Da bi bil problem še bolj otežkočen, imamo poleg tega še lit. *kinka*, let. *ciňka* »Gelenkpfanne« (Fraenkel, LEW 260).

V slavistiki je bil prvič sprožen problem te besedne družine šele v drugi, posmrtni izdaji Machkovega češkega etimološkega slovarja (1968, str. 101). Sumil pa je že Skok, ki je, žal, v tako zakasneli izdaji srbohrvaškega etimološkega slovarja za sbh. *iščāšiti* suponiral možnost drugačne razlage, ne iz *čaša* »Becher«, kar je tako slovensko kakor srbohrvaško šele mlajši knjižni import, čeprav je sln. *čaša* »Schale« že pri Gutschmannu v 18. stoletju. Machek², 101, izhaja iz prabaltskega **kiksā* in suponira po svoji teoriji, da je indoevropsko -*ks-* dalo praslovansko -*ch-*, izhodno slovansko **čьcha*, **čьšьka*, kar bi bilo regularno češko *čecha*, *češka*. Toda tudi sbh. *češnica* »obliž za izvin« kaže na -*e-*, pri *čaška*, *čašica* pa je izhodni -*b-* dvomljiv in bi bilo bolj enostavno izhajati iz psl. **čēša* (< **kēs̥jā* in analogo po *mušьka*: *mucha* sekundarno **čiecha*).

Za pojem »Gelenkpfanne« pozna slovenščina tudi sinonim *šiška* (akcent je po Pleteršniku). Izpričan je že pri Vodniku in navažajo ga tudi kasnejši slovarji. Izhajali bi lahko iz **čišьka* ali **šьčīšьka*, kar bi dalo po asimilacijskem procesu, ki je v slovenščini pogost, regularno *šiška*. Ta -*i-* bi pričal za staro **kejs-*. Češko *čiška* »želodova kapica« je sicer iz **čēšьka*, toda č. *češule*

»ovoj nekaterih semen« je kakor p. *czasula, czasotka, czežuja* »orehova lupina« poleg č. *šešulina* »luska«, p. *szczeszuja, szczežuła* in r. *ščelucha, češuljek, češuljka, češuljka* »žebelca« in r. *ščelucha* »ribja luska« že rezultat besednega križanja, ki ni več dovolj jasno. Isto bi lahko trdili tudi za sln. *češulja* »odtrgana veja z listi; šop grozd, kobuljica«, tudi *čehulja, češuljek, češuljka, češuljka* poleg sbh. *čehulja, češulja, čefulja, čifuljka* »grozd, racemus«. Po Bernekerju, I 152, in Skoku, I 312, je to izvedeno iz *čehniti, česniti* in dalje povezano s *česati*. Pomensko pa se to dokaj razlikuje od blg. *češulja* »luska« in r. dial. *počesulja* »hraste, garje«, kar je gotovo iz *česati*.

Kratko -*e-* je tudi v čakavskem *češnica* »obliž za izvin« in v sln. *češerika, češarika* »epifiza«, kar je težko povezati s sln. *češárek* »storž« in r. *češujá* »ribja luska«. Morda bo mogoče z bogatejšim gradivom in s preciznejšimi analizami ugotoviti, kdaj, kje in kako je prihajalo do besednega križanja med različnimi osnovami.

2

Sln. dial. *skózniti, skoznováti* »bdeti, čuti, paziti, skrbeti«.

Strokovna slavistična etimološka literatura je dosedaj popolnoma prezrla zanimivo besedno družino, izpričano v prekmurskem narečju, pri sosednjih kajkavcih, deloma pa tudi pri čakavcih. To je sln. *skózniti, skoznováti* »bdeti, čuti, paziti, skrbeti«, *skoznováti se na kaj* »paziti na kaj, brigati se za kaj«, *skózen, skozniv* »čuječ, skrben«, *skoznovánje* »budnost«. Pomensko enako je sbh. *skoznovati*, kajk. *skoznovati, skozan, skozniv, skoznoviti* (Zagorje, Dalmacija), tudi *skozno spava* »rahlo spi«, *skoznik* »nočni čuvaj« ipd.

Zdi se, da je treba izhajati iz neke prvotne nominalne oblike, morda iz adjektiva ali iz substantiva tipa **skozenь*; glagoli so tvorjeni šele naknadno. Semantično je težko misliti na csl. *skvozě* »per«, sbh. *kroz*, sln. *skózi, skóz* (tako je poskušal to razložiti Mažuranič, Pravno-povjestni rječnik 1318). Vsiljuje se domneva, da imamo opraviti z neko podedovano osnovo **skog'-*, ki pa ni nikjer nedvomno izpričana. Težave so podobne kakor pri csl. *čeznoNti, ištežnoNti, ištazati* »schwinden, erlöschen, verschwinden, schaudern«, kjer vsak pomisli na **keg'-*, za kar pa, žal, v drugih ide. jezikih ni prepričljivih paralel.

Slovansko *čeznoNti* je največkrat izpričano v kmpozitu **jbz-čeznoNti*, prim. r. *isčeznutь, isčezátь, verschwinden*, ukr. *sčeznutь, očaz-*

nuty p. dial. *szczezna*^{Nć}, blg. *izčézna, izčezva* »maham se, skrivam se od pogleda na njakogo, izgubavam se«, mak. *isčezne, isčeznuva*, sbh. *isčeznuti, isčeznjivati, isčezavati*. Simples je sorazmerno redek, prim. br. *čeznuc*, r. dial. *čezátb* in ima v južnoslovanskih jezikih že tudi drugačen pomen, v blg. *čezna* in mak. *čezne* je poleg »verschwinden« že tudi »sich sehnen«, sbh. *čeznuti* pa pomeni samo »sich sehnen«, arhaično v 16. st. tudi *čezati* »ginuti od straha«. Slovenščina pozna iz te osnove samo *ščežéti* »kriechend rennen« in iz tega je mogoče sklepati na primarno **sčez-*, kar je šele po napačni dekompoziciji iz **ǰьz-sčezno*^{Nti} dalo *čezno*^{Nti}.

Sln. *ščežéti* se pomensko presenetljivo ujema z anglosaškim *sceacan* »schütteln, eilen, weggehen, fliehen«, starosaško *skakan* »weggehen, entfliehen«, staroislandsko *skaka* »schwinden, schnitteln«, kar izvajajo iz ide. **skeg-* (Walde-Pokorny, VWb II 556; Pokorny, VWb 922). Ker staroindijsko *khjati* »rührt um« po mnenju novejših etimologov ne spada zraven (Mayrhofer, Wb. d. Aind. I 296), smemo suponirati za germanščino in slovenščino palatalno varianto **skeg'-* poleg **skek'-* z osnovnim pomenom »springen, lebhaftige Bewegung«. Iz tega je slovansko *skokъ* »*Sprung*«, *skočiti, skakati*, »*springen*«, stvn. *scehan* »eilen, schnell fortgehen«, srvn. *geschehen* in stvn. *gesciht* »Ereigniss«, staroirsko *scochid*, mlajše *scuchid* »weicht, geht fort, geht zu Ende« in *scēn* »Schrecken«.

Pomenski razvoj, kakršen je v sln. *skózniti*, najdemo vsaj deloma v baltskih jezikih. Litavsko *šókti* »springen« izvajajo z metatezo *ks- < sk-* iz ide. **skāk-* (Endzelin, SIBEt 46; Būga, Rinkiniai raštai II 317), medtem ko misli Fraenkel, LEW 1021 na varianto s palatalnim začetkom **k'ek-* poleg *(*s*)*kek-* (tudi **k'āk-* in **k'ök-*), Toda lit. *šokūs* »wer gut springt, hüpf, tanzt; rüstig, munter«, *šakūs* »springend, flink, munter«, lot. *sākt* »anfangen, beginnen«, *sākums, sākas* »einmaliges Anfangen, Beginnen«, lit. *šok(d)inti* »zwingen, veranlassen; in die Hände nehmen« se že približujejo današnjemu slovenskemu pomenu. Še bolj presenetljive pa so semantične paralele pri sinonimni osnovi **skēt-* »springen« v baltskih jezikih, prim. lit. *skāsti* »springen; sich beeilen etwas zu tun, sich in Eile eifrig an etwas machen«, *iskāsti* »zu etwas Lust bekommen«, *skatýtis* »aufmerksam werden, sich umsehen«, *skatinti* »antreiben, anregen, wecken« in moroda po kontaminaciji s **skek-* tudi *skókotis* »sich sorgen, bekümmert sein, sich bemühen, sich umschauen«, let. *skātīt* »aufmerksam betrachten, betrachten«, *skatīgs* »leb-

haft, aufmerksam, wachsam«. Fraenkel, IF XLIX 205 razbira podobne pomenske prehode pri drugih osnovah v različnih jezikih.

Iz ide. **skēt-* bi bilo mogoče fonetično in semantično izvajati sln., ukr., p. in slš. *čata* »Hinterhalt«, kar izvajajo iz madž. *csata*, tj. slov. *četa*. Ker ima madž. *csata* znatno več pomenov kakor slov. *četa* (Benkő, MESz I 484), je mogoče misliti v madžarščini tudi na sovpad več homonimov. Zanimivo je npr. madž. *csata* »Hüten der Viehherde in der Nacht« v primerjavi s sln. dial. *kêta* »aus Flechtwerk und Lehm gemachte Wünzerhütte« (Pomurje), *kêtiš, kêtuš* »Bewohner einer keta, Mitwinzer, Genosse«. Medsebojno razmerje ni jasno, nedvomno se pa takšen pomen madž. *csata* ni mogel razviti iz slovanskega *četa* »Schar, Rotte«.

Glasoslovno in semantično je torej mogoče uskladiti slovansko *čezno*^{Nti} sln. *skózniti* iz ide. **skeg'-* »springen, lebhaftige Bewegung«. Večina avtorjev je izhajala doslej iz ide. **skueg'-* (Zupitza, Germ. Gutt. 58; BB XXV 105 in po njem Berneker, SEW I 153; Trautmann, BSIWb 133; Vasmer, REW I 491; Skok, ERHS I 320) in povezovala *čezno*^{Nti} s kavzativom *kaziti* »verderben, beschädigen« (Miklošič, SEW 114; Leskien, IF XIII 118; Meillet, MSL IX 144 in XIV 338; Berneker, SEW I 498). Primerjava z lat. *conquinisco* »niederkauern« iz ide. **queng-* (Peterson, IF XXIV 51) ni naletela na ugoden odmev, enako ne z nvn. *hager* iz ide. **k'ak-* »abmagern (Uhlenbeck, PBB XXXV 172; KZ XXXIX 258 in XL 352). Machek, Recherches 29 in 82 in kasneje v EŠC¹ 197; EŠC² 246 ločuje *kaziti* od *čezno*^{Nti} in povezuje *čeznoti* z lit. *kašėti* »abmagern, abnehmen, trocken, welken«, kar je glasoslovno dvomljivo. Tudi poizkus povezati *čezno*^{Nti} s *kaziti* »zeigen, sagen« (Wiedemann, KZ XXXIII 62) ni našel ugodnega odmeva v strokovnih krogih.

3

Slovensko *všeč* »po volji« in srbohrvaško *ciječ* »zavoljo«.

Slovensko *všeč* (adv.) je splošno uporabljan knjižni izraz, uveden v nadomestilo za ljudski kalk po nemščini *dopade se mi* »es gefällt mir«. Na veliki večini slovenskega ozemlja ni mogoče ugotoviti kakršnih koli glasoslovnih razlik, iz katerih bi bilo lahko sklepati na izhodno obliko in njeno prvotno razprostranjenost. Beseda je izpričana v 16. st. pri Megiserju *vshezh* »schön, formosus«, v 17. st. navaja Kastelec *ushezh* »prietien, hualeshen, lubesnu« in Voranc

vŕszeh »prietien, acceptus«; v 18. stoletju ima Gutschmann *prevsheuzhen, zhudnovsheuzhen* »wunderseltsam« in *vsheuzhnodobra jed* »Schmaus«, *vsheuzhnodobru jesti* »schmausen«. Toda druga izdaja Megiserja ima *ushezhi*. V narodnih pesmih je poleg adverba *všeč* tudi adjektiv, npr. *srca všečiga, meni všeča bo* (Štrekelj, SNP II 59; I 41). Kasneje zasluži pozornost podatek v Kopitarjevi slovnici str. 371 *vŕshézsh* poleg *vŕszéh* »angenehm, gefällig«, ki izrecno poudarja dvojnost *všeč* in *vseč*. Ta oblika je prvič izpričana že pri Vorancu, vendar grafika v starejših tekstih ni vedno tako dosledna, da bi se lahko nanjo sklicevali. Danes srečujemo oblike *všeč, povšeči, vséčen, nevšéčen, vsečnost, nevšéčnost* in samo pri Tomincu, Črnovrški dialekt najdemo *ušíáč, papšíáč*, kar pa nam, žal, tudi ne pove nič določnega o prvotnem vokalu.

Edini poizkus razlage je Miklošičev (EW 394) *všeč* (erwünscht, angenehm« iz *voščeč* k *voščiti* »wünschen«. To navajata za njim Pleteršnik in Ramovš, HGr. II 273. Pomisleke vzbuja zgodnja redukcija nenaglašenega -o-, osamljen razvoj participa prez. akt. v adverb in ne v najmanjši meri tudi pomen. Slovensko *voščiti* iz stvn. *wunsken* je vsevdilj rabljeno le v pomenih »gratuliren« in »vergönnen«; prim. tudi *nevoščljiv* »neidisch«. Šele v 19. st. se za pojem »vergönnen« uveljavi impf. kompositum *privoščiti*. Severnozahodno dial. sbh. *uštiti, voštiti, priuštiti* je znano bolj v tem drugem pomenu »concedere, permittere, non invidere« (Mažuranič, Prinosi 1116; Vuk in Iveković-Broz teh besed ne navajata).

Druga možnost razlage, pri kateri pa je prav tako treba računati vsaj z deloma iregularnim razvojem, se ponuja v primerjavi s cerkvenoslovansko in starorusko postpozicijo *čěšta, čěščča* »gratia«, npr. *synacěšta, segočěšta, sebecěšta* (Miklošič, LPS 1109; Sreznevskij, Mat. III 1464). V slovenščino bi to prevedli z *radi, zaradi, zbog, zastran, zadelj* in tudi *zavolj, zavoljo*. To praslov. **čětiā* povezujejo s staropruskim *quāits* »volja«, *quoj* »hočem«, lit. *kviēsti* »zahtevati, naročiti«, gr. *κίταω* »želeli, hrepeneti«, *κίσσα* »bolestne želje nosečnice« (Berneker, I 128). To se zdi bolj verjetno kakor sorodstvo z osnovo, ki jo imamo v *čisti, čьto^N*, »brati, šteti«. Seveda mora odpasti iz zgornje osnove sti. *kétah* »volja, zahteva« zaradi fonetični težav (Mayrhofer, EW des Altindischen I 265).

Ohranilo se je praslov. **čětiā* do danes samo na srbohrvaškem zahodu, tako v Dubrovniku *cijec, cijeca* »zavoljo«, ikavsko *cić, cića, ciće, ciću* pod Velebitom; in Senju in v Liki *siću* (Skok, ERSH I 262); historično je izpričano tudi starosrbsko *čěčь, cječ, cjeća, krocěč* (Miklošič, LPS 1109; Daničić, Riječnik star. III 456).

Iz teh oblik ni več mogoče jasno rekonstruirati tisti odvisni sklon že v praslovanščini rabljenega samostalnika, ki se je razvil v prepozicijo. Zdi se, da je poleg **čětiā* eksistiralo tudi analogno -i- deblo **čětižь*. Slovensko *všeč* poleg *vseč* pa bi se dalo izvajati iz predložne zveze s starim samostalnikom **vъzčěti*, z asimilacijo -zc- najprej v -s- in nato pod vplivom sledečega -č- v -š-. Prepozicija *vъz-* (z akuzativom) se je v slovenščini ohranila samo v rezijanskem *uz, srb. uz, uza, nuz* »sursum, ponek«, toda prepozicije tipa *vzdolž* in adverbi tipa *vznak, vzníc, vzgor* dovolj zgovorno pričajo za njeno nekdanjo funkcijo.

Slovensko *všeč* iz **vъzčěčь* nam torej niti semantično niti besedotvorno ne povzroča nobenih težav. Dolenjske narečne oblike kakor *vsějč* (zapisano v Praprotnici pri Mirni), *povšějči* (Primskovo pri Litiji) dokazujejo -ě-, čeprav jih že prikriva knjižna oblika *všeč*.*

4.

Slovensko *čátiti, čátim* »blebetati, žlobudrati, polglasno moliti« in **čáter* »lector«.

Na sln. besedo *čátiti* je prvi opozoril Barle, LMS, 1893, 6, ki jo je slišal v Suhorju. Prihodnje leto jo je Štrekelj, LMS, 1894, 9 povezoval s sbh. *čátiti* »brati« in s tem je narečna beseda prenehala biti zanimiva za slovensko jezikoslovje. Srbohrvaško *čátiti, čátim* »legere« je po podatkih ARJ I 914 izpričano od 16. st. dalje poleg *čátati, čátām* »isto«, prvič v 17. st. Ker so te besede pred Vukom registrirane samo pri Stuliću, Mikalji in pri zahodnih avtorjih, se zdi, da so te besede poznane predvsem na zahodu, čeprav njihov areal ni dovolj jasno razviden. Ker pozna srbohrvaščina poleg knjižnega *čítati* še vrsto narečnih oblik tipa *čísti, čtem, čítiti, čítijem, štíti, štíjem, čítjěti, čítim, čtátì, čtam, čísti, čatem* za psl. *čísti, čьto^N*, ni nihče posvečal globlje pozornosti izvedenkam *čátiti, čátati*, saj je bilo na prvi pogled jasno, da je -a- iz -b-. To mnenje so podpirale tudi številne izvedenke za pojem »lector«, npr. *čtač, čtavac, čtejec, čtilac* a tudi

* Zahvaljujem se za sodelovanje pri analizah možnosti J. Riglerju, mlajšim sodelavcem Inštituta za slovenski jezik SAZU pa za zbiranje historičnega gradiva.

čâtac, čâtnik, čâtillac (psl. *čѣтъць). Tudi Skok, ERJ I 329 se zadovolji s to razlago, ki jo najdemo že pri Daničiću.

Nihče ni pri tem pomislil na mak. *čati* (impf), *počati* (pf.) »bere«, kjer je več kot dvomljivo, da bi moglo biti -a- < -ъ-. Rečnik na makedonskiot jazik II 402 in III 531 navaja te oblike kot arhaične; žal pa ni mogoče o njih dokončno sklepati, dokler ne poznamo tekstov, kjer so te oblike navajane, niti ne vemo nič določenega o narečni lokaciji. Pri glagolskih derivatih tipa *čâtiti, čâtati* poleg *čitati* ne bi pričakovali redukcijske stopnje korena, razširjenost tega tipa preko izoglose -ъ- > -a- in celo pomenške razlike med sln. *čâtiti* in *shb. čâtiti* pa kažejo na starost te tvorbe. Letonščina, ki uporablja za pojem »legere« glagol *lasit*, kar je enako kakor slovensko *brâti* kalk po nvn. *lesen*, stvn. *lësan*, got. *lisan*, čeprav je koren isti kot v germanščini, uporablja glagol *skâitit* v pomenu »šteti, računati«, toda *pâtarus skâitit* je »molitve žebrati«. Tudi lit. *skaityti* pomeni lahko »moliti« poleg »brati na glas, šteti«. Slovensko *očitati*, ki mu pomensko popolnoma ustreza srbohrvaško *čitnuti, spočitnuti* pri dubrovniških avtorjih, kaže še na ta stari pomen »levite brati, pridigati«. Toda sln. *ošétiti* »ozmerjati« ni več občuteno kot perfektivni par k *očitati*.

Slovensko *čitati* je lahko po poreklu dvojno. Po eni strani je *čitati, čitajo*^N indeterminirani par k determiniranemu **čitti*, **čьto*^N kakor *nositi, voditi k nesti, vesti*. Lahko pa je iz podaljšane prezentne osnove **čьt-* izvedena oblika za nedovršna kompozita tipa *sčîtati, počitati*. Oboje je že zgodaj sovpadlo in danes kaže samo aspektna variabilnost takšnih kompozit v nekaterih, posebno zahodnoslovanskih jezikih (za češčino glej Travniček, Studie 273), da se je ta glagol izmikal iz normalne aspektne sheme.

5.

Sln. dial. *bugariti* »kričati, razsajati« in **blag* »visok dostojanstvenik«.

V svojem drobnem prispevku *Bolgari ali Bugari*, Veda, 1913, 2, str. 180, omenja M. Murko tudi sln. dial. glagol *bugariti* »kričati, razsajati« (Primorska in Istra). Zaradi zelo splošne informacije o lokaciji besede, danes skoraj ne moremo ugotoviti, ali gre pri njej za samostojen slovenski glasoslovni razvoj (l > o > u) ali pa jo je prinesla skupina pribežnikov.

Ker tvorijo zahodnoslovanski jeziki in deloma tudi slovenščina nedovršne derivate iz podaljšane infinitivne osnove, bi k infinitivu **čitti* lahko nastalo po analogiji mnogo številnejših glagolov **merti*, **myro*^N; -*mërati*, **rekti*, *ръко*^N; -*rëkati*, **žegti*, **žьgo*^N; -*žëgati* in iz tega že psl. -*žagati* (o tem Bezljaj, JiS XVI, 94) tudi neko zahodnoslovansko *-*čâtati*, kar bi že praslavansko dalo *-*čâtati*. Vendar iz enega samega staročeškega primera iz 14. stol., ki ga navaja Gebauer, SS I 180, *czyetl jest bouh* »numeravit« še ne moremo sklepati na neko stč. *-*čietati*, kar bi izpodrinila bolj posplošena oblika *čitati*.

Druga možnost razlage oblik *čâtiti, čâtati* pa bi bila iz neke suponirane dublete *(*s*)*kêt-*, poleg *(*s*)*keit-*, let. *skaitit*, lit. *skaityti*, psl. **čitti*, *čislo* iz **čit-tlo* in *(*s*)*kit-*, v let. *šk'ist* »meniti, uvaževati, paziti«, slov. prez. *čьto*^N. Izhodno *(*s*)*koi-* bi dalo slov. **čêt-*, kar ni nikjer izpričano. Sln. *ceniti* v pomenu »čislati, spoštovati« je samo kalk po n. *preisen*.

Vse to pa nam pojasni tudi naziv kmeta, ki je ustoličeval koroške vojvode. Leta 1414 se omenja *Schatter*, kar je Ramovš, Razprv. ZDHV II 318 povezal z današnjim slovenskim koroškim priimkom *Čater*. Leta 1564 se ustoličevalec vojvode imenuje *Herzog*. Zato je Ramovš sklepal, da je **čater* moralo kakor *Edlinger* in *Herzog* pomeniti plemenitnika: ... »ime je lahko iz jezika Hrvatov in če so bili Hrvati Iranci, tedaj bi **čater* lahko spajali z iranskim *χšaðra* »mogotec, oblastnik«. Blíže je slovenska razlaga: **čater* je pomenilo »govornik, klicar obrednega naučenega besedila«. K sufiksu -*er* prim. sbh. dial. *čatrlj* »pop« (Osat). Nedvomno je bil **čater* kosez in funkcija ustoličevalca je bila dedna. Kakor makedonsko *čati* »bere« je tudi sln. **čater* izpričano izven ozemlja, kjer lahko pričakujemo -a- < -ъ-.

France Bezljaj
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Znano je, da v Liki in vzdolž Dalmacije, do Boke Kotorske na jugu, obstaja cela besedna družina: *bugariti* (impf.) »peti žalostinke, jadikovati« (poleg »obračati se na Bugarina«, kar je nedvomno iz etnika), *obugariti* (pf.) »oplakati mrtvoga« (Lika), *razbugariti* se (pf.) »prijeci u živo bugarenje« (Lika), *bugarenje* »jauk za mrtvim« (Lika). Sem spada še *bugarštica, bugarščica, bugarka, bugarkinja, bugarska pjesan, bugaranja* »pjesma o smrti kakoga junaka ili o žalosnu događaju ili prema pjesmi o smrti junackoj, koja biva s djelom junackim, pjesma o djelu junackom u općek. Sem pri-

števa jo še ime glasbila *bugarija* »tambura« (1670 *bulgaria*)¹, ki naj bi ga prvotno uporabljali za spremljavo teh pesmi, in je znano tudi v Sremu in Makedoniji².

Pozornost zbuja ta pomenska odenka: »jadikovati, objokovati mrtveca« in »peti, opevati tragične, a veličastne dogodke«. Medtem ko je težko zagotovo trditi, kateri od obeh pomenov, ali »kričati, razgrajati«, ki ga sporoča Murko ali »jadikovati« je starejši, se zdi, da je pomen »opevati, peti« drugoten in kaže na prehod besede v najvišjo stilno plast.

Problem *bugarštic* ni preprost in je kljub delu več generacij raziskovalcev ostalo še marsikaj nedorečenega. Čeprav so bile zapisane zvečine v Dalmaciji, so novejšje raziskave pokazale, da je vsebinsko sorodne elemente moč najti tudi drugod. Tako je ugotovljena precejšnja sorodnost med *bugarštico* in srednjeveškimi nagrobnimi napisi v Bosni, prav tako pa je bila odkrita pri Ohridu vrsta zbornega petja, ki ustreza refrenu *bugarštica*.

Kakor marsikaj v zvezi z njihovim nastankom in bivanjem, tako tudi vprašanje njihovega imena ni bilo zadovoljivo rešeno. Doslej so to skupino besed razlagali predvsem na dva načina:

Izvajali so jo iz etnika *Bugar*. To razlago je kot najverjetnejšo sprejel tudi nedavno izšli Skokov etimološki slovar srbohrvatskega jezika (str. 228).

Nekateri so jo izvajali iz italijanskih besed: D. Daničić iz srlat. *bucculare*, it. *boccalone* »širokoustnež, bahač« (Skok, *ibid.*); N. Petrovski iz sintaktične zveze *poesia volgare* (B. Vodnik, *Izbrane narodne pesmi*, Lj. 1913, str. 23).

Zagovorniki prve razlage se opirajo predvsem na enako fonetično podobo z etnikom *Bugar* (sh. oblika), na izsledke literarne znanosti o južnem (srbskem) izvoru te epike in na opozorilo, da se »bugari srpskim načinom« (S. Matić in dr. članki v Zborniku Maticе Srpske), medtem ko zagovorniki druge bolj upošteva jo geografsko lego ob času zapisa in ne vidijo vzroka (notranje motiviranosti), zakaj bi se tovrstna epika imenovala po etniku *Bugar*.

¹ Prim. tudi turš. *bulgarina*. Enako imajo tudi Cincariji in Arnauti. B. Bogišić, *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*, 1878, str. 69.

² B. Bogišić, *ibid.*, omenja, da so se *bugarštica* pele brez glasbene spremljave.

Pri vsej besedni družini bi lahko suponirali reducirano stopnjo psl. **bul-* + *-g-* (korenska podaljšava). Pri razlagi moramo izhajati iz glagola *bugariti*, kjer najverjetneje ne gre za denominalno tvorbo, ampak za indeterminiran sufiks *-ariti*. Zraven bi lahko postavili še *obùgariti*, »oplakati mrtvoga«, *razbùgariti* »prijeti u živo bugarenje« kot perfektiva, tvorjena s preverbom (F. Bezlaj, *Doneski k poznavanju glag. aspekta*, SR I 1948, str. 214). Zelo možno je, da se je iz tega abstrahiralo, po vzrocu samostalnikov na *-arь, **bugar* (< **bylgarь*) že v novem pomenu »pevec«; iz tega pa bi lahko nastalo tudi ime pesmi *bugarštica* preko adejktiva s suf. *-sk-*. Oblike **bugar* v tem pomenu sicer nimamo nikjer izpričane, pač pa B. Bogišić, *ibid.* str. 31, navaja kitico iz Gunduličevega Osmana:

Bugarin (Orfej) ih slavni ostavi,
Slovinskemu svom jeziku,
Djela od slave, da u slavi
Bugare se u njih viku, ...

in dodaja: »*Bugarin* u Gunduliča možda znači uprav čovjeka iz bugarske zemlje, ali je lako da znači i pjesnika«.

Že Kranzmayer (*Carinthia* I 115, 1925, str. 65 d. in v *Ortsnamenbuch von Kärnten* II, 1958, str. 33) navaja iz starih listin dva toponima 980 *Blasindorf* in 1440 *Blasendorf*. Ker se slednja naselbina 1461 imenuje *Schepfendorf*, danes pa *Amtmannsdorf*, avtor sklepa, da se tudi v prvem poimenovanju skriva apelativ z določeno družbeno funkcijo. Rekonstruira ga kot **blag* »sodnik, večnik, prisežnik«. Dodaja tudi, da je *Blasendorf* bila vas **blaga* »der bei der Herzogseinsetzung am Zollfeld das Recht hatte, den neuen Landesfürsten auf dem Fürstenstein sitzend zu erwarten und an ihn jene Fragen zu richten, von deren richtiger Beantwortung formell die ganze Zeremonie abhing«. Dodati je treba, da je Kranzmayer razvil ob tem teorijo o kulturni in pravni kontinuiteti v Karantaniji med pozno antiko in zgodnjim srednjim vekom. V skladu s tem šteje tudi **blaga* za naslednika poznoantičnega sodnika. Ker so po njegovem mnenju Germani prevzeli stare rimske institucije, je **blag* nastalo za koseza ob nem. Edling. To je zavrnil že B. Grafenauer (*Ustoličev. koroš. vojvod — država karantan. Slovencev*, str. 555 d.). Na osnovi analiz in primerjav je pokazal, da je obred ustoličevanja v svojem jedru slovanskega izvora in ima svoj izvor še pred svobodno Karantanijo (četudi v stiku s Franki doživi nekatere spremembe), saj so mnoge podrobnosti podobne postavljanjem vladarjev pri slo-

vanskih ljudstvih, drugod pa jih v taki obliki ni. Med drugim se mu zdi važna tudi raba slovenskega jezika pri obredu.

Zdi se, da to Grafenauerjevo stališče podpira tudi jezikovno gradivo. Domislek prof. Bezlaja, da v zgodovinskih virih izpričan priimek *Schatter*, sln. *Čater* izvaja iz dublet **(sk)kēt- poleg *(s)keit-* je pripeljal do domneve, ali ni na enak način mogoče pojasniti tudi apelativ **blagъ* »ustoličevalec, koseški sodnik« in ga povežati s shb. *bugariti*, saj je bila funkcija **čatra* in **blaga* enaka. Če smo pri *bugariti* izhajali iz redukcijske stopnje korena **bhl-g-*, moramo pri **blagъ* iz **bhol-g-*, pomen pa bi bil nekako »tisti, ki z besedo oporeka, preizkuša«.

Domnevo, da gre le za dve različni prevojni stopnji in je torej obe obliki treba povežati, podpira enak prevojni odnos istega korena v baltskih jezikih: let. *aldzināt* »verleumden«, *aldzis* »Verleumder«, *balgs* »verleumdet«, *balksne*, *balksnis* »Schall, Stimme«, *bālss* »Stimme, Ton«, lit. *balsas* »Stimme, Klang, Geräusch« proti let. *bilst* »sagen, anreden«, *bildēt* »sprechen, sagen, anreden«, lit. *bildeti* »hohlen Schall von sich geben, klopfen, poltern«, stprus. *billit* »sprechen«. Iz tega korena izvajajo tudi rus. *bolítatъ* »govoríčiti« in Vasmer ima tudi *bolchárъ* »velik kraguljček«, sti. *bhasá* »bellend«, *bhāsā* »Rede, Sprache« (Mülenbach-Endzelin, Lett.-deutsches Wb. I, 253 d. Fraenkel, LEW I, 32; Vasmer, I 105).

V sln. se gobe »*Amanita caesarea*, *Boletus regius*, *Lactarius piperatus*« lahko imenujejo tudi *blágva*, *blágovna*, *blágovka*, v shb. pa *blagva*, *blagar*, *blagvič*, kajk. *blanja*. To bi bilo treba izvajati iz **blagy*, gen. *blagъve*.

ERISTIKA IN ERISTIČNI PRIJEMI

V vsakodnevni polemiki, v načinih javnega obveščanja po časopisju, radiu in televiziji, v dramatici, pa tudi sicer v leposlovju večkrat srečujemo značilne logične in hkrati slogovne načine prepričevanja ali zavajanja. Gre za posebno zvrst logičnih in ob enem retorično-slogovnih figur, ki so jih antični proučevalci prerokanja sistematizirali v samostojno vedo ali večino, imenovano eristika. Krajša informacija o tem zaradi večne aktualnosti najbrž ne more biti odveč.*

V antiki je po eristiki zaslovela megarska šola (-IV. st.), ki je iznašla še danes aktu-

* Ob delu *Mała encyklopedia logiki*. Varšava 1970.

Zaradi sinonimov, ki so pogosto v zvezi z nazivi dostojanstvenikov, je F. Bezljaj (Eseji, Lj. 1967, str. 95 d.) domneval zvezo s sla. **blagъ*.

Zanimive so tudi romun. oblike *biŋgui*, redkeje *bulgui*, kar med drugim pomeni »phantasieren; im Fieber reden, faseln«, Tiktin I, 1903, 185, kjer gre verjetno za mešanje dveh osnov, pri čemer se redkejša že naslanja na etnik *Вѣлгарин*; avtor ju povezuje s cksl. *buŷъ*, *bujakъ* »wild« (z rezervo sodi sem morda sln. *pobogati* se »pogovoriti se«).

Skok, ibid., (in drugi) povezujejo z etnikom *Вѣлгари* tudi srlat. *bŷlgarus* »heretik«, ki naj bi se bil razširil po zahodni Evropi v prvih stoletjih našega tisočletja: it. *bulgaro*, fr. *bougre*, provans. *bolgre*, šp. *bulgaro*. Te besede so dobile poleg pomena »heretik, sodomit« še druge pejorativne pomene, npr. »goljuf, oderuh«. Odtod se je razvilo it. *buggerare* »practicare la sodomia«, fr. *bougeron*, šp. *bujaron* itd. V ital. govoru nastane iz tega *buz'z'arare*, ki jo sprejememo kasneje tudi mi kot *buzerant* »homoseksualec«. Težko je dokončno zanikati, da te skupine besed ni mogoče izvajati iz etnika, saj je obstajala tkim. »bugarska« cerkev poleg dragovičke, melničke in »crkve Dalmacije«, vendar je nadvse zanimiva pripomba: »Istovremeno se bogomilstvo pojavlja u Italiji, u Francuskoj, i na Rajni, gde se *pro-povednici* zovu Bugarima (Bougres) ili katarima« (Encikl. Jug. I., 611).

Kolikšen je delež te osnove v slovanski toponomastiki je zaenkrat težko reči.

Alenka Sivic
Filozofska fakulteta v Ljubljani

alne antinomije (logično-jezikovne težave). Primer je Evbulidova antinomija lažnivca: če lažnivec pravi, da laže, potem hkrati laže in govori resnico.

Nekako sočasno so se ukvarjali z njo tudi sofisti (-IV. st.); ti so ji včasih dajali naravo umetnosti ustvarjanja sofizmov. *Sofizmi* so na videz logično pravilne presoje, v katerih je storjena logična napaka — ponavadi jo je težko odkriti — ki daje krivim trditvam videz pravosti. Primer: rogov nisi izgubil, česar pa nisi izgubil, to imaš, torej imaš rogove.

Drugo pojmovanje sofizmov obsega dodaten pogoj, da je logična napaka storjena